

Rəsul Rza yaradıcılığında dil məsələləri

Aliyə Quliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dillər Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: aliya.musali@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-2782-8380>

XÜLASƏ

Məqalədə bədii söz sənətkarlarının ədəbi dilimizin inkişafındakı rolunu daim izləyən və yeri gəldikcə bu barədə özünün elmi-nəzəri fikirlərini qələmə aldığı əsərlərində əks etdirən tədqiqatçı-alim professor Yusif Seyidovun Xalq şairi Rəsul Rzanın yaradıcılığında yer alan dil məsələlərindən bəhs edilir. Tədqiqatçı-alim “Rəsul Rza” adlı araşdırmasında qeyd edir ki, böyük şair dil məsələsinə yaradıcılığı dövründə dəfələrlə müraciət etmiş, dilə yüksək qiymət verərək sözün insanlar arasında, ədəbi-bədii əsərlərdə xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu bildirmişdir. Y.Seyidov bununla bərabər, R.Rzanın Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı xidmətlərindən də söz açmış, konkret faktlara istinad edərək bildirmişdir ki, böyük şair öz yaradıcılığında söz və ifadə vasitəsilə dilimizin zənginləşdirilməsi sahəsində çox işlər görmüşdür. Məqalədə Azərbaycan şeirinə yeni forma gətirən sənətkar kimi şöhrət tapan novator şairin dil, söz və sənətkarlıq məsələlərindən bəhs edilərkən şeirlərindən nümunələrə də yer ayrılmışdır.

AÇAR SÖZLƏR

ədəbi dil, poeziya, dil məsələləri, sənətkarlıq xüsusiyyətləri

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 20.04.2022

qəbul edilib: 05.05.2022

MƏQALƏNİ ÇAPA MƏSLƏHƏT BİLƏN

Filologiya elmləri
doktoru, professor
İsmayıl Kazımov.

The issue of language in the works of Rasul Rza

Aliya Guliyeva

Doctor of Philosophy in Philology, Azerbaijan University of Language. Azerbaijan.

E-mail: aliya.musali@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-2782-8380>

ABSTRACT

Y.Seyidov is one of the scientists who regularly follows the role of word artists in the development of our literary language and reflects his scientific-theoretical views on this topic in his works on various topics. In this sense, People's poet Rasul Rza was not left out of the scholar's pen. In his research entitled "Rasul Rza", the poet often addresses language issues, appreciates the power of language, sees the great role of the word in life, among people, in literature, and so on. R.Rza the main research object in the work of the scientist is the enrichment of our language through the creation of words and expressions in the works.

KEYWORDS

literary language, poetry, language issues, features of art

ARTICLE HISTORY

Received: 20.04.2022

Accepted: 05.05.2022

Giriş / Introduction

Professor Yusif Seyidov söz sənətkarlarının ədəbi dilimizin inkişafındakı rolunu müntəzəm şəkildə izləyən və bu haqda elmi-nəzəri fikirlərini müxtəlif mövzuda yazdığı əsərlərində əks etdirən elm adamlarındandır. Bu baxımdan, Xalq şairi Rəsul Rza da alimin qələmindən kənarda qalmamışdır. Onun “Rəsul Rza” adlı araşdırmasında şairin dil məsələlərinə tez-tez müraciət etməsi, dilin qüdrətini yüksək qiymətləndirməsi, sözün həyatda, insanlar arasında, ədəbiyyatda əhəmiyyəti və s. məsələlərdən bəhs edilir. Y.Seyidov söz döyüşündə ucalan şairin həqiqi sənət nümunələri yaratmaqda dilimizin dərinliyinə bələd olduğunu göstərərək yazır: “R.Rza bütün yaradıcılığı boyu bu və ya digər mənada sözdən danışmış, sözə münasibətini bildirmişdir. Bu münasibət isə çox müxtəlif və rəngarəngdir. Şairin fikrincə “söz ümumən incədir, gözəldir, mənalıdır, qüvvətlidir; lakin ondan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmək olar; onu müsbət qüvvəyə də, mənfi qüvvəyə də çevirmək mümkündür; söz xoş əhvali-ruhiyyə də yarada bilər, səadət, xoşbəxtlik gətirər; söz yandırır-yaxar da, öldürər də; insanı həyatdan uzaqlaşdırar, dost-tanışdan aralı salar” [5, s.151]. Məlumdur ki, Rəsul Rza ədəbi aləmdə Azərbaycan şeirinə yeni forma gətirən şair kimi şöhrət qazanmışdır. Onun dilçilik elmi ilə bağlı çox sayda fikirləri vardır. Bu fikirlərlə yanaşı, şairin şeirlərində də dilçilik görüşlərini əks etdirən saysız-hesabsız örnəklərlə qarşılaşırıq. Bu mənada, Y.Seyidov R.Rzanın “Söz yarası” şeiri üzərində dayanır. Əsərdə ovçu gülləsindən yaralanan maralın qurbağa ilə söhbətində söz yarasının dərinliyi açıqlanır. Qurbağa yaralı marala deyir:

Nə istəyir, ovçu zalım, qəlbi daş,
Sən maralla mən maraldan, a qardaş?

Qurbağanın özünü ona tay etməsi marala pis təsir edir və o, güllənin yox, söz yarasının onu öldürəcəyini söyləyir. Əsəri təhlil edən tədqiqatçı yazır: “Dildə sözlərin mütləq mənada mənfi-müsbət antonimliyi var; lakin sözün mənfi və müsbət mənası onun məqamından, əhatəsindən, deyiliş tərzindən də asılı olur; bəzən öz-özlüyündə heç bir mənfi məna ifadə etməyən söz mənfi çalarla çıxış edir” [5, s.153].

Rəsul Rzanın el arasında məşhur olan məsələlərə münasibətindən danışan professor, şairin “Acı dil” şeiri ilə “doğru söz acı olar” məsələsinin ideya yaxınlığını irəli sürür. Şairin “Dillər” şeirindən bəhs edən müəllif diqqəti dilin və sözün təsirinə cəlb edir. O, R.Rzanın bu şeirini elmi əsərində təhlil edir. Şeir şairin dillərə münasibətini bildirməkdə xeyli dərəcədə əhəmiyyətliyə:

Ünsiyyətin açarı sizdədir,
Bəziniz fikri aydın, açıq bizə anladır.
Bəziniz ustalıqla gizlədir...
Dil var, insan ömrünü gödəldir
Qiybətiylə.
Dil var, yatmış vicdanı oyadır...
[5, s.157].

Y.Seyidov araşdırmasında Rəsul Rzanı xalq dili xəzinəsindən bacarıqla istifadə edən və ədəbi dilimizin tarixində dəsti-xətti olan sənətkar kimi dəyərləndirmişdir. Onun yaradıcılığı təsdiq edir ki, şair dilimizə ehtiram və məhəbbətlə, böyük və isti sənətkar qəlbi ilə yanaşmışdır. Şairin söz aləmindən süzülüb gələn fikirlər onun dil-üslub xüsusiyyətlərinin zənginliyindən xəbər verir. Məhz bunlar da dilimizlə bağlı yeni və maraqlı faktların əldə edilməsinə səbəb olur.

Tədqiqatçı-alimin diqqətini çəkən məsələlərdən biri də mövzu və ifadə forması seçməkdə əsl novatorluğa malik olan Rəsul Rzanın Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf və zənginləşməsində seçkin roludur: “R.Rza dilin lüğət tərkibinin inkişafını ümumən dilin səviyyəsi ilə əlaqəli götürür və ayrı-ayrı sözlərə, sözlərin məna təkamülünə də bu baxımdan yanaşır” [5, s.160]. Alim şairin dilindəki “ana” və “dost” sözlərinin müqəddəsliyini açaraq diqqəti sözlərin məna siqlətinə yönəldir. O, əsərdə şairin “dərinə saman təpərlər”, “dünya beş gündür, beşi də qara”, “göz gördü, könül sevdi”, “bir könüldən min könülə vuruldu”, “bir baxışı can alan” ifadə və cümlələri haqqında açıqlamalarına da müəyyən qədər yer verir. Rəsul Rzanın yaradıcılığında Azərbaycan dili haqqında mülahizələr xüsusi yer tutur və bu, alimin diqqətinə səbəb olur. “Dil xalqın malıdır”, – deyən şair üçün söz ecazkar bir qüvvədir. Söz-ifadə axtarışları R.Rza yaradıcılığının əsas əlamətlərindən biridir. Əsərlərinin birində şair deyir:

Sözlərim sığallı deyil,
Şəkərli, ballı deyil.
Nə mey məclisinə,
Nə qız albomuna
Yarayır onlar.
Onların başqa, yeni,
Ayrı gərəkliyi var
[3, s.105].

Doğrudan da, R.Rza Azərbaycan ədəbi dilinə fərqli, özünəməxsus keyfiyyətlər gətirmişdir. Y.Seyidov şairin Azərbaycan dilinin vüsətini yeni dövrlə əlaqələndirməsini təqdir etmiş, onun ana dilinin qanun-qaydalarına riayət etməsini, leksikasının saflığına diqqət yetirməsini, uyğunsuz söz və ifadələrə qarşı çıxmasını yüksək qiymətləndirmişdir. R.Rzanın dilin də şüur kimi dəyişib irəliləməsi haqqında fikirlərinin indi də əhəmiyyətli olduğu dilçi-alimin araşdırmasında öz əksini layiqincə tapmışdır. Məsələn, şair “öz” sözünün yerli-yersiz şəkildə işlənməsinin, “alaq otu” ifadəsinin əleyhinə çıxmışdır. Y.Seyidov R.Rzanın aşağıdakı fikirlərini olduğu kimi qeyd edir: “Dilimizin eybəcər sözlərlə zibillənməsi əleyhinə gərək sən, mən, biz – hamımız etiraz səsimizi qaldıraq. Dil xalqın malıdır, ona məsuliyyətsiz yanaşanları, onu korlayanları, ona etinasız əlaqə bəsləyənləri utandırmaq lazımdır” [5, s.166].

Tədqiqatçının araşdırmasında Rəsul Rzanın əlifba və imla məsələlərinə münasibətini əks etdirən fikirlər də çoxdur. Alim, şairin həmin dövrdə istifadə edilən dialektoloji transkripsiyanın kamil olmaması haqqındakı mülahizələrinə də toxunaraq onun bəzi fikirlərinin mübahisə mövzusu ola biləcəyini qeyd etsə də, həmin mülahizələrin əlifbamızın daha da təkmilləşməsi, imlamızın dəqiqləşdirilməsi, fikirlərin yazıda daha düzgün ifadəsi arzularından irəli gəlməsini yüksək dəyərləndirir.

Məlumdur ki, Rəsul Rza Azərbaycan dilinin əsas fonetik qanunu kimi “ahəng qanunu”nun təsirli rolunu dəqiqliklə görmüş, başqa dillərdən keçən sözlərin Azərbaycan dili ahənginə uyğunlaşmasını, vurğularının dəyişməsini, bunun nəticəsində də həmin sözlərin, imlaların dəyişməsini müsbət hadisə hesab edirdi. Bu baxımdan, Y.Seyidov onun aşağıdakı fikirlərini nümunə göstərir: “Azərbaycan dilində bir sıra başqa dillərdəki kimi, vurğu sabitdir və səslənməsi toxunulmaz olan bəzi keçmə əcnəbi sözlər nadir istisna olmaqla, sözün son hecasına düşür. Nadir deyirəm ona görə ki, keçmə sözlərin böyük əksəriyyəti Azərbaycan dilinin vətəndaşlığını qəbul edərək, onun qrammatik qaydalarına tabe olmuşdur...” [5, s.174].

Y.Seyidov Rəsul Rzanın dildəki bütün sözlərə, eləcə də vətəndaşlıq hüququ qazanaraq milli sözlərə qarışmış gəlmə sözlərə münasibəti məsələsinin obyektiv olduğunu göstərərək, onun Azərbaycan dilini müasir elmi-texniki tərəqqi dövrünün bütün tələblərinə cavab verən zəngin dillərdən biri hesab etməsini şairin dilçilik görüşlərində əsas kimi irəli sürür. Rəsul Rza bir sıra ölkələrdə öz dillərinə xor baxan, onu bəyənməyən “dönük ziyalılar” məsələsinə də toxunmuşdu. Məlumdur ki, müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblərdən ana dilini bilməyib hakim millətin dilində danışanlara hər zaman rast gəlmək olur. Şair göstərir ki, hansı şəraitdə olursa olsun, qədim mədəniyyətə, zəngin ədəbiyyata malik olan bir xalqın dilini əlindən

almaq mümkün deyildir. O, ana dilini duzun dadı, suyun nəmi, torpağın həyat qüvvəsi ilə müqayisə edir və onları bir-birindən ayırmaq mümkün olmadığı kimi, ana dilini də xalqdan qoparmağın mümkünsüz olduğunu göstərir.

Y.Seyidov araşdırmasında Rəsul Rzanın bədii dil, yazıçı və dil problemi məsələləri haqqındakı təhlillərinə də müraciət edir. Şairin şeir dilini insan duyğularını ifadə edən sənət formalarının ən zəngin dili hesab etməsinə yönəldir, şairin söz seçməsinə, onu yerində işlətməsini, sənətkarlığın mühüm cəhəti hesab etməsini xüsusi olaraq vurğulayır.

Tədqiqatçı-professorun təhlillərində Rəsul Rzanın xoyrat və manilərlə bağlı mülahizələri də müəyyən mövqeyə malikdir. Şairin yalnız obraz silsiləsinin qurulmasında deyil, ayrı-ayrı sözlərin yerində işlənməsi, onların çox ifadəli və təsirli ola biləcəyi yeri seçib tapmaq baxımından Kərkük xoyrat və manilərini qiymətli sənət nümunəsi hesab etməsi alimin nəzərindən yayınmır. O, aşağıdakı nümunə əsasında şeirin ifadə qüvvəsini göstərir:

Bülbül kişidi gəldi,
Dərdə düşüdü, gəldi.
Bülbül gül havasına
Hələ qış idi gəldi.

Buradakı “*kişimək*” feili şairin diqqətini cəlb etmiş və o, həmin leksik-grammatik vahidin son dərəcə uğurlu dil faktı olduğunu göstərmişdir [5, s.184].

Y.Seyidov araşdırmasında Rəsul Rzanın ədəbi dilin lüğət tərkibinin yeni sözlərlə zənginləşdirilməsi məsələsinə münasibətinə də müəyyən qədər yer vermişdir. Şair o vaxta qədər dilimizdə işlənməyən, lakin milli dil bazasından istifadə ilə yeni yaradılan sözləri, birləşmələri, müəllifli frazeologiyaları və s. keyfiyyətli dil vahidləri kimi dəyərləndirir. O, dili şüurun əsas elementi hesab edir və dilin də ictimai dəyişikliklər, tarixi inkişaf nəticəsində şüurun özü kimi dəyişib irəliləməsini qeyd edir. Tarixdən bəllidir ki, şairin yaşadığı dövrdə ictimai dəyişikliklər çox olmuşdur. Bu baxımdan həmin dövrdə dilə münasibətlər də müxtəlifliyi ilə diqqət çəkir. Əsrin əvvəlində ədəbi dil məsələsi, ortaq türk dili ideyası, bir qədər sonra dilin alınmalarından təmizlənməsi problemi, ənənəçiliyə aludəlik, yeniliklərin asanlıqla qəbul edilməməsi və s. fikir ayrılıqlarına səbəb olurdu. Rəsul Rza dilə münasibətdə obyektiv mövqedə dayananlardan idi. Hələ 1939-cu ildə Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı tərəfindən çağırılmış dil müşavirəsində “Azərbaycan dilinin bugünkü vəziyyəti və gələcək vəzifələri haqqında” mövzusunda o, “şayani-diqqət”, “hissiqəblülvüqu” və bu kimi xalqımıza yad olan, xalq tərəfindən mənimsənməmiş, xalq

dilinə daxil olmayan, dilimizin ruhuna uyğunlaşmayan sözlərin və ifadələrin dildən kənarlaşdırılmasını məsləhət görmüşdür. O, Azərbaycan dilini ancaq Azərbaycan sözlərindən ibarət bir dil etmək istəyənlərin zərərli iş gördüklərini söyləmişdir. Şair göstərmişdir ki, dilimizin lazım olmayan kəlmələrlə zibilləndiyindən danışmaq heç də dili qara qıfıl altında saxlayaraq ona heç bir yeni kəlmə və terminin daxil olmasına yol verməmək demək deyildir. Bu anlamda, R.Rza həm dildə yeni sözlərin yaradılmasını, həm də gəlişinə ehtiyac duyulan alınmaları zəruri hesab etmişdir [5, s.222].

Müəllif böyük söz ustası R.Rzanı novator – yenilikçi şair adlandırır. O göstərir ki, qüdrətli sənətkar Azərbaycan şeirinə yeni forma gətirməsi ilə seçilir. Yeni forma isə yeni fikir, yeni söz, yeni ifadə tərzini tələb edir. Rəsul Rza heç kəsi təkrar etmədən yeni formanın “bayraqdar”ı oldu və həmin formaya uyğun olaraq yeni söz və ifadələr yaratmaqla dilimizə yeni və maraqlı bir ruh gətirdi. Hər şeydən öndə gələn məsələ budur ki, o, sözləri məqamında işlədən sənətkardır. Bu məsələdə şairin fikri belədir:

Ən mənalı söz belə
Yerli-yersiz işlədəndə
İtirir dəyərini, düzünü
[5, s.180].

Xalqın dili kimi tükənməz bir mənbəyə əsaslanaraq çox sayda yeni söz yaradan Rəsul Rzanın nitq mədəniyyəti təfəkkür mədəniyyəti qədər yüksək idi. Bu və ya digər söz “xalqda yoxdur” deyə zaman-zaman şairi tənqid edənlər də olmuşdur. O isə sübuta ehtiyacı olmayan bir gerçəkliyi anladaraq sözlərin ayrı-ayrı adamlar tərəfindən “uydurulduğunu”, sonralar isə onların hamı tərəfindən qəbul olunduğunu göstərir.

Y.Seyidovun Rəsul Rzaya həsr edilmiş digər əsəri – “Həyat həqiqətli, insan nəfəsli şeirlər” adlı məqaləsi 1969-cu ildə çap olunmuşdur [4, s.191-202]. Əsərdə müəllif göstərir ki, bir-iki şeirlə sənətkarların dil xüsusiyyətlərini təyin etmək mümkün deyil, onu tam şəkildə tanımaq üçün bütün külliyyatını öyrənmək lazımdır. Alim bu barədə yazır: “Sənətkarın əzəmətini bütün varlığı ilə dərk etmək üçün onun əsərlərini toplu şəkildə mütləq etmək vacibdir. Bu mənada şair və yazıçıların külliyyatının buraxılması, yaxud əsərlərinin böyük bir qisminin bir neçə cildə toplanması həmin əsərləri bir növ yeniləyir, oxucuların mütləqində yazıçı yenidən doğulur” [4, s.191]. Əsərdə Y.Seyidov mənaya xüsusi diqqət yetirir və şeirlərin sətirlərinin bir-birinə bağlanıb bütövləşməsində onun böyük rolunu qeyd edir. O, Rəsul Rzanın oynaqlığı və incə lirizmi ilə seçilən əsərlərinin gözəlliyində ümumxalq dilini əsas hesab edir: “Onlar klassik Azərbaycan şeirinin, xalq poeziyasının ən yaxşı

ənənələrinə əsaslanıb ümumxalq dilinin gözəl, elastik ifadələri ilə bəzənmişdir” [4, s.197].

Nəticə / Conclusion

Apardığımız araşdırmalardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, prof.Yusif Seyidov sözlərin döyüşündə ucalan görkəmli Xalq şairimizin həqiqi sənət nümunələri yaratmaq işində onun dilimizin dərinliyinə bələdliyinin mühüm şərt olmasını göstərmişdir. Eyni zamanda Rəsul Rza yaradıcılığında Azərbaycan dili haqqında mülahizələr xüsusi yer tutur və bu, haqlı olaraq alimin diqqətinə səbəb olur. “Dil xalqın malıdır”, – deyən şair üçün söz ecazkar bir qüvvədir. Söz-ifadə axtarışları onun yaradıcılığının əsas əlamətlərindən biridir. Beləliklə, professor Yusif Seyidovun göstərdiyi kimi, Xalq şairi Rəsul Rza Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında nəzəri fikirləri ilə yanaşı, bədii yaradıcılığındakı söz və ifadə yaradıcılığında da böyük zəhmət sərf etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Çobanoğlu F. (2013). R.Rza yaradıcılığı – poeziyanın əbədi baharı. 525-ci qəzet, 9 oktyabr.
2. Məmməd Z. (2014). Ömrün rəngləri – “Rənglər”in ömrü. “Qobustan” jurnalı, № 2, s.80-81.
3. Rza R. (1992). Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, II c. Bakı.
4. Seyidov Y. (2003). Ey ulu dünya. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı. 813 s.
5. Seyidov Y. (2010). Əsərləri. 15 cildə, VIII c. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı.
6. Yusifli V. (2010). R.Rza və müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı.